

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Толок Поліни Олександрівни тему
«Фінансова безпека підприємств оборонної галузі України у взаємодії із
суб'єктами зовнішнього середовища», подану на здобуття наукового
ступеня кандидата економічних наук
за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської
діяльності

1. Актуальність теми дослідження та її зв'язок з державними і галузевими науковими програмами, планами, темами. Важливість питань фінансової безпеки, як складової економічної безпеки на рівні підприємств оборонної промисловості визначається тим, що фінансова безпека має виключну роль у забезпеченні сталого розвитку та є передумовою досягнення, збереження сталих фінансових результатів діяльності підприємства. Світовий досвід засвідчує, що це дозволяє здійснити не тільки зміцнення оборонно-промислового комплексу (ОПК) країни, але й може сприяти зростанню економіки та підвищенню її технологічного рівню, розвитку виробництва товарів подвійного використання, а також галузей, орієнтованих на обслуговування армії.

В сучасних умовах на фінансову безпеку підприємств оборонної промисловості України значною мірою впливає низка зовнішніх і внутрішніх негативних умов та чинників, що загострюють суперечності у практиці діяльності вітчизняних підприємств оборонної галузі, що ускладнює забезпечення їх фінансової безпеки.

Стратегічним завданням забезпечення фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості стає забезпечення реалізації їх інтересів, в тому числі, завдяки використанню можливостей, що надає зовнішнє середовище і здійсненню превентивного реагування на виникаючі загрози. Замість існуючої практики пасивної адаптації до зовнішніх викликів і загроз, оборонними підприємствами державного сектору має бути застосована стратегія активного просування власних інтересів з урахуванням інтересів інших суб'єктів

зовнішнього середовища. У цьому контексті дисертація Скляр Н.М. є своєчасною та актуальною.

Дисертаційна робота пов'язана з планами науково-дослідних робіт Національного інституту стратегічних досліджень за темою «Пріоритети фінансової політики в контексті подолання загроз фінансовій безпеці держави» (номер державної реєстрації 0116U001476), «Пріоритети фінансової безпеки в контексті забезпечення стабілізації соціально-економічного розвитку України» (номер державної реєстрації 0117U004181), «Безпековий вимір фінансової політики забезпечення економічного зростання в Україні» (номер державної реєстрації 0118U003512) де автором визначено вплив стану фінансової безпеки суб'єктів господарювання на стан фінансової безпеки держави; ризики та загрози фінансовій безпеці держави, пов'язані із погіршенням фінансового стану підприємств оборонно-промислового комплексу а також резерви економічного зростання країни завдяки активізації потенціалу оборонно-промислового комплексу.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна.

Наукові положення, висновки та рекомендації, що містяться у дисертації та винесено на захист, є достатньо обґрунтованими, оскільки базуються на поглибленому вивченні та критичному узагальненні значного обсягу наукових джерел з теорії економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності, практики управління підприємствами оборонної галузі різних країн. Здобувачем чітко визначено мету, сформульовано завдання, предмет та об'єкт дисертаційної роботи.

При вирішенні поставлених у дисертації завдань автором використано широке коло сучасних загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, зокрема методи: логічного та теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, структурно-логічного та семантичного аналізу, системного, суб'єктного та

ситуаційного підходів, статистичні та експертні методи, статистичного аналізу, порівняння, економіко-математичні та графічні методи.

Слід зазначити кваліфіковане використання здобувачем методів формалізації, зокрема, зваженої згортки, при розрахунку інтегрального показника економічної безпеки оборонних підприємств, коректне використання запропонованих критеріїв та кількісних і якісних індикаторів, які відображають стан фінансової безпеки підприємств цієї галузі.

Аналіз змісту дисертації, опублікованих праць та автореферату підтверджує достатній ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться у дисертації і виносяться на захист. Зокрема, достовірність результатів, крім аргументованого використання комплексу взаємодоповнюючих методів для досягнення головної мети дослідження, забезпечується репрезентативністю інформаційної бази, яку склали нормативно-правові акти в сфері розвитку підприємств оборонної промисловості України, дані Державної служби статистики України та офіційної звітності підприємств, Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, Національного банку України, Міністерства фінансів України, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного валютного фонду, Світової організації торгівлі, Світового банку, європейського статистичного бюро "Євростат" та ін., а також вітчизняні і зарубіжні монографічні дослідження і публікації у періодичних виданнях. Крім того, обґрунтованість результатів дисертації підтверджено їх апробацією на дев'яти науково-практичних конференціях міжнародного та національного рівнів й практичним застосуванням.

Не викликає жодних сумнівів наукова новизна дисертації, яка полягає перш за все, у поглибленні і розвитку теоретичних та науково-методичних засад стосовно фінансової безпеки підприємств оборонної галузі.

Поряд з вперше визначеним характером та елементами комплексного впливу розвитку підприємств оборонної галузі на різні елементи системи національної безпеки (с. 44-49) як інструменту реалізації національних

інтересів в різних компонентах цієї системи, та як джерела загроз безпосередньо економічній безпеці держави за її складовими, що в кінцевому рахунку, призведе до більш обґрунтованого забезпечення фінансової безпеки підприємства, до основних результатів, що містяться у дисертаційній роботі та мають наукову новизну належать:

1. Удосконалені наукові підходи до формування механізму суб'єктно-орієнтованого забезпечення фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості. Авторській підхід полягає у виділенні елементів внутрішнього та зовнішнього контурів, а також введенням нових інструментів, що базуються на основі суб'єктно-орієнтованого підходу та фінансової логістики, які передбачають здійснення впливу підприємства на створення сприятливих для нього умов у зовнішньому середовищі, що забезпечує стійкість до реальних внутрішніх і зовнішніх загроз, а також здатність попередження розгортання ризиків – у загрози й реалізовувати фінансові цілі розвитку підприємства (с. 84-95).

2. Подальший розвиток змісту понять: *«оборонна промисловість»* - як окремого елементу оборонно-промислового комплексу (ОПК) із включенням до складу цієї галузі підприємств всіх форм власності; *«фінансова безпека підприємств оборонної промисловості»* - в контексті застосування механізму активного просування підприємством власних фінансово-економічних інтересів з урахуванням інтересів пов'язаних із ним суб'єктів зовнішнього середовища (с.33, 67).

3. Вдосконалення науково-методичного підходу до оцінки стану фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості. Відмінність підходу полягає у доповненні системи індикаторів для оцінки показниками, що відображають стан взаємовідносин підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища; запровадженням процедур експрес-діагностики та розгорнутої оцінка за визначеними індикаторами фінансової безпеки підприємства з метою обґрунтування управлінських рішень щодо забезпечення фінансової безпеки

підприємств в умовах їх взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища (с. 136-143).

4. Поглиблення науково-методичних засад моделювання багатокритеріальної оптимізації фінансових і матеріальних потоків на прикладі підприємств оборонної галузі за критеріями обсягу потоку та часу його проходження завдяки застосуванню обраного методу компромісу, а також використанню принципу відносної поступки при виборі оптимального рішення (с. 154-175).

5. Вдосконалення класифікації умов та чинників, що впливають на фінансову безпеку підприємств оборонної промисловості шляхом їх розподілу на такі, що пов'язані із дослідженням проблем «вертикальної» та «горизонтальної» взаємодії підприємств із суб'єктами зовнішнього середовища, що може бути придатним для більш структурованого виявлення причин кризових явищ в сфері оборонної промисловості та використання у механізмі забезпечення фінансової безпеки підприємства (С. 128-133).

6. Розвиток науково-методичних підходів до формування інструментарію забезпечення фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості в умовах їх взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища, що доповнений пропозиціями автора щодо застосування підприємствами оборонної промисловості ціннісної концепції ціноутворення на продукцію військового призначення та подвійного використання (с. 185) та щодо визначення шляхів застосування офсетної діяльності оборонними підприємствами (с. 194-196).

Науковим положенням, висновкам та рекомендаціям дисертації властиві відмінності від існуючих наукових розробок, які полягають, насамперед, у системності вивчення досліджуваних умов та аспектів вдосконалення процесів забезпечення фінансової безпеки підприємств оборонної галузі та поєднанні різних теоретико-методичних підходів до розв'язання проблем щодо формування систем їх фінансової безпеки в нових умовах функціонування.

Одержані автором наукові результати є його особистим внеском у розв'язання важливого наукового завдання – забезпечення фінансової безпеки

підприємств оборонної галузі з урахуванням загроз та можливостей розвитку їх взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища на підставі розробки концептуальних, методичних та прикладних компонентів.

3. Зміст та завершеність дослідження. Дисертаційне дослідження виконано за достатньо логічно сформованою, підпорядкованою конкретним завданням дослідження згідно поставленої мети, цілісно завершеною та збалансованою за обсягами, структурою, яка включає вступ, взаємопов'язані між собою три розділи з відповідними висновками, загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

У вступі дисертації, відповідно до вимог, обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету і завдання дослідження, його об'єкт і предмет; викладено методи, що застосовано у його у процесі; обґрунтовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів та виділено особистий внесок дисертанта в їх розробку; наведено результати апробації досліджень та їх впровадження в економічну практику.

У першому розділі роботи автором досліджено місце та роль підприємств оборонної галузі у реалізації національних інтересів України та визначено зміст поняття оборонної промисловості (с. 33), її вплив на різні складові економічної безпеки держави (с. 44-49); досліджено особливості формування фінансової безпеки підприємств оборонної галузі та запропоновано зміст відповідного поняття (с. 67), а також визначено теоретичні та практичні передумови зміцнення фінансової безпеки підприємств оборонної галузі у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища на основі запропонованого суб'єктно-орієнтованого механізму (с. 84-95).

Другий розділ присвячено аналізу міжнародного досвіду у сфері розвитку підприємств оборонної галузі (с.116-128); визначенню умов та чинників впливу на фінансову безпеку підприємств оборонної галузі України (с.129-140); здійсненій оцінці стану фінансової безпеки підприємств оборонної галузі в умовах їх взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища (с. 130-143).

Заслужує на увагу здійснена оцінка стану фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості України. З використанням доповненого автором переліку індикаторів (136-143) та вдосконаленої процедури оцінювання було зроблено експрес-оцінку стану фінансової безпеки у групі з 12 вітчизняних підприємств оборонної галузі державної та недержавної форм власності, а також обґрунтовано підхід щодо розгорнутої оцінки на основі стандартної формули адитивного інтегрального індикатора та вибраних автором показників щодо розрахунку інтегрального показника стану фінансової безпеки підприємств (с. 123), на основі чого було визначено передумови розвитку системи забезпечення фінансової безпеки на цих підприємствах, які відображено у наступному розділі.

У *третьому розділі* роботи розроблено фінансово-логістичну модель наскрізної оптимізації фінансових і матеріальних потоків підприємства оборонної галузі (у ланцюгу: підприємство-постачальники - споживачі) (с.136-160); обґрунтовано науково-методичні рекомендації щодо застосування на підприємствах ціннісної концепції ціноутворення на продукцію військового призначення та подвійного використання (у ланцюгу: підприємство-споживачі) (с. 161-170) та використання офсетної діяльності (у ланцюгу: держава-підприємство-постачальники - споживачі) з метою зміцнення фінансової безпеки оборонних підприємств України (с. 173-189).

4. Значущість дослідження для науки і практики та рекомендації щодо використання його результатів. Теоретико-методичні положення, викладені у дисертації Толок П.О. є вагомим внеском у розвиток теорії і практики фінансової безпеки суб'єктів господарювання. *Наукова цінність* результатів дослідження полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні підходів до суб'єктно-орієнтованого забезпечення розвитку системи фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості та визначення шляхів реалізації цих можливостей.

Практична важливість результатів дослідження полягає в тому, що теоретичні положення роботи доведено до рівня конкретних методик та практичних рекомендацій полягає у можливості їх використання в управлінській діяльності органів державної влади та підприємств оборонної галузі при реалізації заходів щодо здійснення розвитку державного та приватного секторів оборонної промисловості, забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання, а також у процесі підготовки наукових та професійних кадрів у цієї сфері.

Практичне застосування наукових результатів дисертаційної роботи підтверджено відповідними довідками про їх використання: в Управлінні військових представництв Міністерства оборони України (довідка №259/3006 від 02.09.2019 р.); АТ «Мотор Січ» (довідка №ДКПиИП-124445 від 06.08.2019 р.); в управлінській діяльності АТ «Мотор СІЧ» (довідка №ДКПиИП-12444 від 06.08.2019р.); Товаристві з обмеженою відповідальністю «АМО1» (довідка № 85/19 від 15.08.2019 р.); ДП "Харківський бронетанковий завод" ДК "Укроборонпром" (довідка № 127/19 від 20.08.2019 р.); ДП "Завод ім. В.О. Малишева" ДК "Укроборонпром" (довідка № 115 від 06.09.2019 р.); ДП «Харківський завод спеціальних машин» (довідка № 091-19 від 17.09.2019 р.); ДП «Харківський автомобільний завод» (довідка № 94 від 22.08.2019 року); ДП «Харківський механічний завод» (довідка № 120/19 від 04.09.2019 року).

5. Дискусійні положення і зауваження. Позитивно оцінюючи результати дослідження, їх теоретичну та практичну значущість, відзначаючи загальний високий рівень обґрунтованості теоретичних і методичних положень дисертаційної роботи, її цілісність та логіку викладу матеріалів, разом з тим слід висловити декілька зауважень і звернути увагу на дискусійні положення дисертаційної роботи Толлок П.О., а саме:

1. На рисунку 1.3. (с. 29) та у авторефераті (рис. 2) при висвітленні взаємовпливу стану фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості на складові економічної безпеки держави в частині *фінансової складової* варто

було б додати *зростання валютних ризиків*, обумовлених як за рахунок значної валютної компоненти державного боргу України, так і внаслідок можливого скорочення валютних надходжень від експорту. Як наслідок, це сприяє підвищенню уразливості фінансової системи до валютно-курскових коливань та зростання ймовірності девальвації національної валюти.

2. На жаль у роботі, немає структури економічної безпеки підприємств оборонної галузі, що розглядає автор, натомість виділено лише її фінансова складова (с. 43-66), а інші складові – не систематизовані.

3. Дослідником не пояснюється причина узагальненого розгляду підприємств оборонної промисловості в контексті їх вертикальної або горизонтальної взаємодії (рис. 1.5, с. 72) із суб'єктами зовнішнього середовища без виділення змішаних форм взаємодії.

4. Пропонуючи перелік чинників, що впливають на стан фінансової безпеки підприємств оборонної промисловості України (с. 128-133), автор, однак не визначає процедуру їх визначення та відбору.

5. В дисертації, на жаль, недостатньо розглянуто міжнародний досвід інноваційної діяльності на підприємствах сфери ОПК а також не досліджено вплив інституцій, що здійснюють експортний контроль, автор обмежується лише визначенням ключових тенденцій у цієї сфері (с. 96-110).

6. У складі чинників, що впливають на фінансову безпеку підприємств оборонної промисловості України (с. 128-133), варто було вказати на *недосконалість нормативно-правової бази та високий рівень корупції у вітчизняній оборонній галузі* як суттєві чинники погіршення інвестиційного клімату та, відповідно, зниження міжнародних рейтингів.

Зазначені недоліки не знижують наукової і практичної цінності результатів дослідження, яке відповідає основним вимогам щодо кваліфікаційних робіт даного рівня в Україні, та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Толлок П.О.

6. Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дослідження в наукових фахових виданнях. За результатами дослідження автором опубліковано у 18 наукових працях загальним обсягом 5,95 д.а., з яких 4,12 д.а. належать особисто автору. Із них – 6 публікації – у наукових фахових виданнях загальним обсягом 2,75 д.а. (з яких 1,72 належить особисто автору), з них 3 статей – у виданнях, введених до реєстру міжнародних наукометричних інформаційних баз даних, обсягом 1,0 д.а.; 9 публікацій апробаційного характеру загальним обсягом 2,25 д.а. (з яких 2,1 належить особисто автору), 3 публікації в інших виданнях обсягом 0,95 д.а., з яких 0,3 д.а. належить особисто автору.

7. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації. Автореферат ідентичний змісту дисертації та повністю відображає основні наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження.

8. Загальний висновок щодо відповідності роботи вимогам до кандидатських дисертацій. Дисертаційна робота Толок П.О. «Фінансова безпека підприємств оборонної галузі України у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища» є самостійною завершеною кваліфікаційною науковою роботою, у якій одержано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності вирішують актуальне наукове завдання, що полягає у забезпеченні фінансової безпеки підприємств оборонної галузі з урахуванням загроз та можливостей розвитку їх взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища на підставі розробки концептуальних, методичних та прикладних компонентів.

Подану до захисту дисертацію написано науковим стилем, матеріал викладено у логічній послідовності, висновки науково обґрунтовано та підтверджено результатами апробації, а її результати опубліковані у вітчизняних фахових виданнях (шість наукових статей), 3 – у виданнях, введених до реєстру міжнародних наукометричних інформаційних баз даних та оприлюднені на дев'яти науково-практичних конференціях.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що дисертація на тему «Фінансова безпека підприємств оборонної галузі України у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища» відповідає вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій пп. 9, 11, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., а її автор Толок Поліна Олександрівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки).

Офіційний опонент:

Доцент кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій,
кандидат економічних наук,

Скляр - **Н.М. СКЛЯР**

Підпис Н.М. СКЛЯР засвідчую:

